

Gyulay Pál emlékezete

Kapronczay Károly

Báthory István lengyel király és erdélyi fejedelem korát feltáró munkákban gyakran felbukkan a Padovában orvosi és jogi diplomát szerzett, tollal, karddal jól bánó és gyakran cselszövésessel is élő tudós erdélyi kancelláriai titkár, Gyulay Pál (1550–1592) neve. Kortársai gyakran hangsúlyozták, hogy plebejussorból emelkedett ki, főúri támogatással tanult Itáliában. Orvosi és jogi kérdésekben Báthory István gyakorta kérte véleményét, s ez féltékenységet váltott ki a lengyel királyi udvar orvosai és jogtudósai körében. Kora jellegzetes egyénisége és értelmiségi alakja volt: 1550-ben – pontosabb dátum nem áll rendelkezésünkre – született Erdélyben, azokban a nehéz években, amikor Fráter György politikai manőverei során a független magyar állam szerepét betöltő erdélyi fejedelemség formálódott. A reformáció gyors térhódítása a vallási türelem általánossá válását eredményezte; a megszilárduló politikai, gazdasági és kulturális élet összekötöttségét jelentett a környező és távoli államokkal. Mindez a gazdagság növelte a Habsburgok mohó hódítási vágyát. Ezt a korszakot nyugodtan nevezhetjük a magyar humanizmus legszebb szakaszának, ami az Itáliát megjárt ifjaknak – köztük Gyulay Pálnak – is köszönhető.

Gyulay életének első korszakáról alig áll rendelkezésünkre adat: születési helyét nem ismerjük, idejét, pontosabban évét a padovai egyetemi bejegyzésből tudjuk. Wesszprémi említi, hogy a kolozsvári iskolában tanult, amely ekkor az erdélyi unitáriusok szellemi fellelegvára volt. Blandrata és Dávid Ferenc 1567 táján kiválasztott három tehetséges diákot – köztük volt Gyulay Pál is – itáliai tanulmányokra, hogy hazatérve hitük művelt hirdetői és védelmezői legyenek. Az itáliai tanulmányokat Bekes (vagy Békés) Gáspár – később Báthory István erdélyi fejedelem nagy ellenfele, majd hadvezére lengyel földön az oroszok elleni háborúban – fizette. Itália Gyulay számára nemcsak szellemi gyarapodást, hanem a jövőjét is szolgáló kapcsolatok kiépítését jelentette.

Barátságot kötött Kovacsóczy Farkassal, a Báthory család bizalmasával, kora legműveltebb erdélyi humanistájával, aki bizalmas tanácsadója volt Báthory Istvánnak. Kovacsóczy valóban önzetlenül támogatta Gyulay Pál pályafutását, gyakran segítette ki szorult helyzetéből.

Gyulay Pál 1572-ben tért vissza Itáliából, és pártfogójának, Bekes Gáspárnak lett a titkára, így akaratlanul csatlakoznia kellett Bekes politikai elképzeléseihez. János Zsigmond halála után az erdélyi rendek Báthory Istvánt emelték a fejedelmi trónra, majd hamarosan lengyel királlyá választották. Bécs rossz szemmel nézte Báthory váratlan karrierjét, főleg azért, mert ez keresztezte a Habsburgok terveit: előbb – megszegve János Zsigmond Erdélyről lemondó nyilatkozatát – nem adta át a fejedelemséget a császári csapatoknak, majd a lengyel trónt is elfoglalta előlük. Báthory ellen Bekes Gáspárt nyerték meg, őt kívánták látni a fejedelmi trónon. A Habsburgok biztatására Bekes Báthoryra támadt, de alulmaradt: maga a Felvidékre menekült, Fogaras várát Gyulay Pálra bízta, aki igen hamar átadta a fejedelmi hadaknak. Rövid időre fogságba került, de Kovacsóczy segítségével kiszabadult, ellenében Wesszprémi állításával, követte Bekest a Felvidékre.

A csatát vesztek nem sokáig maradhattak a Felvidéken, Bécs határozott kívánságára távozniuk kellett. Erdélybe nem mehettek, egyedül Lengyelország felé távozhattak. Báthory udvaránál óvatosan érdeklődtek, lehetséges-e a kibékülés a győztesrel? A „kibékülés” Báthory István részéről nemcsak nagyvonalúság volt: lengyel hadai élére olyan kiváló vezér kellett, mint Bekes Gáspár, aki az egyik legsikeresebb hadvezére lett. Vilno alatt hősi halált is halt a lengyel királyságért. Gyulay Pál 1577-től Báthory István lengyel király mellett, a krakkói udvarban működő erdélyi kancellária titkáráként igyekezett megszolgálni a bizalmat. 1577-ben részt vett Gdansk ostrománál, ahol kitűnt vitézségével, és

Báthory Istvántól lengyel nemességet kapott. A következő évben elkísérte Báthoryt Oroszország elleni hadjáratába, amelyről 1580-ban emlékiratot (*Commentarius rerum a Stephano rego adversus...*) jelentetett meg. A kiváló latinsággal megírt munka nemcsak mértéktartó módon írt a hadjáratról, hanem érdekfeszítő tájleírásokat, népszokásokat, törvényi adalékokat is tartalmaz.

Báthory István valóban bizalmába fogadta: gyakran bízta meg személyes ügyek intézésével, összekötő szerepet töltött be az egyre zavarosabb erdélyi közéletben. A krakkói udvar kedvelt személye lett, a lengyel király egymás ellen intrikáló orvosai több alkalommal kérték fel Gyulayt döntőbírónak szakmai kérdésekben. Így volt döntnök Simonius és Marcellus Squarcialupus orvosi vitájában, de jó kapcsolatot tartott fenn Jan Crato wroclawi és Carolus Oslevianus sziléziai orvosokkal, nem szólva egykori jótevőjéről, az ugyancsak lengyel földön élő Blandrata Görgyről. Arra nincs adat, hogy az élete végén egyre többet betegeskedő Báthoryt kezelte-e, bár a korabeli feljegyzések mindig kiemelték Gyulay orvosi mesterségét, sokan feltételezték, hogy ismerte a lengyel király korai halálának titkát. Mindössze egyetlen orvosi tárgyú írása maradt fenn. 1590. december 19-én hosszú levelet küldött Squarcialupusnak, amelyben nagy elismeréssel ír Paracelsusról, nagyra értékeli alkimista tudását, lelkesen állítja, hogy megszabadítja az orvostudományt a tévhitektől.

Arra nincs adat, hogy Báthory halála után Simon Simonius és Nicolaus Bucella, a király két orvosa között kirobbant hatalmas szakmai vitában neki mi volt a véleménye, feltehetően már nem tartózkodott lengyel földön. Gyulay Pált szoros kapcsolatok fűzték – Weszprémi is említi – Hunyadi Ferenchez, Báthory István másik titkárához, udvari kamarásához, aki később Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem orvosa lett. Hunyadi egyik versét Gyulay Pálnak ajánlja, akit jótevőjének is nevez.

Talán Krakkóban orvosi mivoltuk és erdélyi születésük miatt kerültek barátságba, amely később Báthory Zsigmond udvarában is folytatódott.

Gyulay Pál 1587-ben, a lengyel király halálát követő évben tért vissza Erdélybe, ahol a még gyermek fejedelem mellett nevelő, tanár és titkár is egy személyben. Bizalmas tisztségei ellenére biztos volt abban, hogy az ifjú fejedelem semmilyen vonatkozásban meg sem közelíti Báthory Istvánt, és hogy teljesen alkalmatlan a fejedelmi tisztségre. Erdély val-

Báthory István (1571–1586)

lasi békéjét Báthory Zsigmond feldúlta, nem tudott úrrá lenni a széthúzáson, sőt a viszály szítója lett. A Báthory család tagjai között is nagy volt a széthúzás, bizalmatlanság, hol jóra, hol rosszra ösztönöztek Báthory Zsigmondot. E titkok legjobb ismerője Gyulay Pál volt, aki a családon belüli béke megteremtésében látta a kiutat, Erdély nyugalmanak zálogát. 1590 körül Báthory Zsigmond és tehetséges unokatestvére, Báthory Boldizsár ellentéte és féltékenysége nyomta rá bélyegét Erdély sorsára, ami mögött a Habsburgok titkos cselszövése állt. Az egyik látványos összecsapás és kibékülés után Gyulay Pál sorsa megpecsételődött: mindkettő bizalmasa volt, ellentéteikben közvetített, így hamarosan kellemetlenné vált személye. 1592. december 10-én Báthory Boldizsár meggyilkoltatta. Haláláról különböző módon írtak: a jezsuiták nagy ellenfelük megérdemelt sorsát látták halálában, az Erdélyért aggódók fegyvertársuk halálában saját jövőjüket is megjövendölték.